

Ярослава Мельник «Поет зради» Івана Франка.
Голоси польської преси:
pro i contra

Публікуючи в перекладі українською мовою маловідомі матеріали про «Поета зради» Івана Франка – статті польських критиків В. Спасовича «Под обвинением в измене» і П. Варта «Наследие поэта», вміщені у виданні «Адам Мицкевич и его современные обличители» (СПб., 1897), і брошуру «Głosy akademickiej młodzieży w sprawie d-ra Iwana Franki» (Lwów, 1897), не зупиняємось детально над генезою цієї статті й над полемікою, що розгорнулася навколо неї, про це багато писалося в українській і польській літературі¹. Зауважимо лише, що саме ця етапна в багатьох аспектах для біографії І. Франка стаття надовго роз'єднала його з польським громадянством, стала, імовірно, однією з причин публікації 1913 р. «Wielkiej Utraty», манускрипту невідомого автора, який І. Франко купив 1902 або 1903 р. в антикварній крамниці, як п'яте «нововідкрите» частинне «Дрядів» Адама Міцкевича.

Польські критики оцінили Франкову статтю як «ославлення найбільшого польського поета в Європі», як «суцільні

---

¹ Див.: Возняк М. Франків розрив з польською пресою // *Світ*. 1926. – № 11-12; Грабович Г. Іван Франко і Адам Міцкевич // *Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозиуму*. – К., 1990. – Кн. 1. – С. 135–141; Рудницький Л. Іван Франко й німецькомовний світ – значення середовища для поета // *Українська література: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців*. – К., 1995; Kuplowski M. *I. Franko jako krytyk literatury polskiej*. – Rzeszów, 1974; Kuplowski M. *I. Franko o literaturze polskiej*. – Kraków, 1979.

фальшування» (Г. Монат), навіть як конкретну спробу з боку українського письменника перешкодити спорудженню пам'ятника А. Міцкевичеві у Варшаві. Так, зокрема, вважав В. Спасович. На думку цього критика, а також П. Варта (У. Пільца), «напад» І. Франка на польського поета був загалом спрямований «проти поліпшення російсько-польських взаємин»². «Яким чином зі щирого друга поляків і багатолітнього співробітника польських журналів міг виродитися такий затятий ворог, неперемінливий в засобах, що в своїй злобі доходить до галюцинацій?» – обурювався П. Варта³.

Особливо вороже відреагували на статтю І. Франка деякі польські кола у Львові. У той час на мурах міста можна було побачити плакати з наругами й напастями на І. Франка. На стіні кам'яниці при вулиці Зиблікевича, де мешкав поет, «з'явився напис червоною фарбою: «Tu miezka lotr Iwan Franko!», а на дереві навпроти дому гойдалася з ганчірок зроблена лялька з припиленним написом: «Iwan Franko!»⁴. «Підлим і нікчемним наклепником» назвали І. Франка у своєму відкритому листі члени польської «Czytelni Akademickiej» (із таким поглядом не годилися лише деякі польські студенти)⁵.

Згодом на зміну лайкам і погрозам прийшла майже повна ігноранція І. Франка в польських літературних колах. «У той час, коли офіційні кола речників польської літератури з поспішністю підносили на п'єдестал кожного третєорядного перекладача на західноєвропейські мови, забуто про те, що біля нас син українського люду <...> Іван Франко, який стільки праці вклав для популяризування великого польського письменника серед українського суспільства», – писав 1941 р. Ю. Бореjšа⁶. Вельми

² Спасович В. Под обвинением в измене // *Адам Мицкевич и его современные обличители*. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 5.

³ Варта П. Наследие поэта // *Адам Мицкевич и его современные обличители*. – С. 20.

⁴ Мочульський М. *Іван Франко: Студії та спогади*. – Львів, [1938]. – С. 17.

⁵ *Głosy akademickiej młodzieży w sprawie d-ra Iwana Franki*. – Lwów, 1897.

⁶ Borejsza I. Franko i Polacy // *Czerwony Sztandar*. – 1941. – 11.05.

прикметно, що навіть деякі особисті знайомі І. Франка, дуже прихильні до нього, свого часу сприйняли «Поета зради» як явище, що розлучило їх з українським поетом (Ян Каспрович). Не погоджувалися з Франковим трактування А. Міцкевича й співробітники «Kurjera Lwowskiego», часопису, у якому І. Франко працював майже 10 літ. Із спогадів В.Щурата: «Навіть найбільші друзі його в редакції «Kurjera Lwowskiego», де був десять літ найкращим співробітником, навіть ті, що, зрівноважившись по роках, взяли участь у похороні Франка, – й вони не вміли зайняти становища. Та бодай здержались від дразливого виступу проти нього. Коли Франко появився в редакції за своїм бюроком, винесли всі товариші в іншу кімнату, не привітавшись з ним, і делегували з-поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: “Pan tu nie masz miejsca!”⁷

І. Франко на позір надивовиж спокійно переніс випадки з польського боку. «Прийняв удар з мужеською рішучістю, з філософською резигнацією, – свідчив Г. Бігеляйзен, – зумів замкнути весь внутрішній біль зраних почувань у собі, на оцей їдкий ворожий вереск, що метушився, шалів довкола нього, не відповів їм ні одним словом. Був великим чоловіком»⁸. Справді, окрім витриманої, гідної відповіді одному з критиків – Г. Монатові⁹ реакцією І. Франка було майже цілковите мовчання. Із листа І. Франка до Бодуена де Куртене (друга половина лютого 1898 р.): «Після такої полеміки, якої я зазнав з польського боку, перо випадало у мене з руки... Я волів терпіти зневагу, ніж виправдовуватися перед такими суддями»¹⁰. Хоча відразу ж після перших відгуків у польській пресі І. Франко, вважаючи, що критики його статті «або не читали

---

⁷ Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках // *Іван Франко у спогадах сучасників*. – Львів, 1956. – С. 271.

⁸ Бігеляйзен Г. Мої спогади про І. Франка // *Іван Франко у спогадах сучасників*. – С. 300.

⁹ Franko I. Meine «Falschungen» // *Die Zeit*. – 1897. – № 139. Український переклад цієї статті див.: Франко І. Мої «пофальшування» // *Українське літературознавство*. – 1996. – Вип. 62. – С. 41–45.

¹⁰ Франко І. *Зібрання творів*: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 105.

її зовсім, познайомившись з її змістом з повідомлень польських газет, або читали з упередженням, через патріотичні окуляри»¹¹, вирішив «вияснити детальніше» «справу з Міцкевичем» і написав статтю «Polnische Polemik», де «на двох останніх сторінках рукопису зібрав основні думки першої статті». Але редакція «Die Zeit», «щоб не роздмухувати справи», відмовилася її надрукувати. Очевидно, із тих самих міркувань не «пустив її в хід» Бодуен де Куртене, якому І. Франко також надіслав цю статтю.

...Але удари виявилися надто болючими. Від них І. Франко не зміг оправитися до кінця своїх днів. «Був спаралізований і вряди-годи навідувала його манія духу Міцкевича. Це є до певної міри дуже знаменний об'яв. Нам слід здогадуватися, що антиміцкевичівський виступ, зокрема відгомін цього інцидента в Франковому оточенні, був засильний і надто нагальний для психічної конструкції українського Мойсея»¹². Тому, на думку багатьох критиків, ім'я А. Міцкевича, яке з'явилося на палітурці Франкового видання в 1913 р., було аж ніяк не випадковим, цим він нібито прагнув виправити свій необачний крок і очистити власне сумління.

Звісно, «Wielka Utrata» багатьма вузлами поєднана зі статтею «Поет зради» – як у сенсі психологічному, так і в сенсі літературному, зосібна також і інтерпретацією в обидвох текстах проблеми зради. У «Поеті зради» І. Франко однозначно не сприйняв засади А. Міцкевича про те, що для поневоленої нації є не обов'язковим дотримання норм традиційної моралі, категорично засудив так звану «патріотичну зраду», співцем якої, на його думку, був найбільший польський поет: «<...> Зрада в своїх найрізноморідніших формах творила головну тему майже всіх його поезій, <...> ця зрада – й це найхарактерніше малюється тут не як низька хиба, як заперечення етичного почуття, але дуже часто як щось героїське, а деколи навіть як щось ідеальне, продиктоване найвищим патріотизмом»¹³. «Ось цього моменту в

---

¹¹ Там само. – С.104.

¹² Бігеляйзен Г. *Мої спогади про І. Франка*. – С. 302.

¹³ Франко І. Поет зради // *Світ*. – 1926. – № 11-12. – С. 13.

Мицкевича, – підкреслює Оксана Забужко, – Франко ніколи не міг сприйняти ні як мислитель – філософ національної ідеї, ні як «цілий чоловік»¹⁴.

Вельми характерно, що такий самий погляд на «патріотичну зраду», як у «Поеті зради», І. Франко через рік (1898) висловив у статті про Лесю Українку. Звернувши увагу на мотив зради в деяких творах поетеси («Самсон», «Грішниця», «Fiat pox!» («Хай буде тьма!»), «Хвилина розпачу»), зокрема, зацитувавши оті рядки:

О, горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена,

критик відзначав: «Сучасні російські відносини не раз викликали таку розпучливу думку в поетів: пригадаймо хоча б вірш Некрасова на смерть Писарева, де він від правдивого новочасного героя жадав навіть резигнації з особистої честі:

Тот герой, кто и честь свою губит,
Когда жертва спасает людей.

На лихо, ся думка дуже небезпечна і двосічна: жертва з особистої волі і сумління звичайно не рятує нікого, і супроти цього Некрасовського поклику і його практичного переродження на користь свободолюбивого руху в 70-х роках піднявся тверезий та ясний голос Драгоманова з покликом «Чиста справа потребує чистих рук»¹⁵. Відзначивши поетичну красу й силу згаданих віршів Лесі Українки, І. Франко все ж застерігав «проти їх практичної філософії». «Сама авторка, – пише він, – очевидно, також добре розуміє їх практичну неможливість, коли дала їм власне такий титул, що наперед характеризує їх, як хвилевий вибух важкого болю і зневіри»¹⁶.

¹⁴ Забужко О. *Філософія української ідеї та європейський контекст*. – К., 1993. – С. 87.

¹⁵ Франко І. *Леся Українка // ЛНВ*. – 1898. – Т. III. – Кн. 2. – С. 83.

¹⁶ *Там само*. – С. 86.

У «Wielkiej Utracie» І. Франко, не зрікаючись свого розуміння ролі поета в житті суспільства як носія і вихователя високих морально-етичних засад, шукатиме в житті та творчості А. Міцкевича тих моментів, які відповідатимуть його моделі поета. Він злагіднить, а подекуди й заперечить своє оскарження А. Міцкевича як «поета зради» через публікацію в цьому виданні своїх перекладів його високопатріотичних поезій, а також політичної драми «Wielka Utrata», трагедії про підневільне становище Польщі після поразки повстання 1831–1832 рр. У просторому життєписі польського поета, уміщеному в цьому виданні (до слова, життєпис А. Міцкевича побудовано на основі біографічних студій В. Міцкевича та В. Спасовича), І. Франко значно детальніше, аніж у статті «Поет зради», вияснює генезу зради в А. Міцкевича, причому істотно зміщуючи акценти – з оцінки зради («Поет зради») на її причини («Wielka Utrata»). Ба більше: по суті, він приєднався до ось цієї думки В. Міцкевича: «Поет не думав про апофеозу зради, а тільки вказував логічні наслідки гнету. Абсолютна держава – се кузня зради. Валленродизм примусовий для поляків у Росії»¹⁷.

І ще один важливий аспект проблеми. «Wielka Utrata» сприймається як відповідь І. Франка на звинувачення його особисто в зраді з боку деяких поляків. І вельми прикметно, що ця відповідь смертельно хворого письменника засвідчила глибоку шляхетність його натури: «У голосах поляків про українську народність та українське письменство аж надто часто чути такі слова, буцімто українці тільки тим і дишуть, що ненавистю до Поляків, і те тільки вміють, що сіяти ненависть і ворожнечу супроти них, отся книжка нехай покаже їм, що Українці вміють сіяти й дещо інше», – зазначав він у передньому слові до драми¹⁸.

---

¹⁷ Спасович В. Под обвинением в измене. – С. 5.

¹⁸ Міцкевич А. «Wielka Utrata», історична драма з рр. 1831–1832. З додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову видав др. Іван Франко. – Львів, 1914. – С. VI.